

УДК 81'373.45+274

К. В. Райхерт

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії та методології пізнання

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ВИНАЙДЕННЯ СЛОВА «ПРОТЕСТАНТИЗМ». ВЕРСІЇ

Сьогодні можна говорити про три версії походження слова «протестантизм». Перша версія – це народна етимологія слова «протестантизм»: людина, не дуже обізнана в історії чи релігієзнавстві (чи в суміжних дисциплінах), вважає, що слово «протестантизм» є похідним від слова «протест», а саме слово «протест» – це протест проти римського католицизму чи Папи Римського. Друга версія пов'язана зі Шпаєрською протестацією 1929 р. Нарешті, третя версія пов'язується з мовною групою та Біблією. Запропонована робота є критичним оглядом усіх трьох версій походження слова «протестантизм». Саме огляд є метою цієї статті.

На початку огляду треба зазначити, що всі три версії походження слова «протестантизм» представлені лише в «Енциклопедії для дітей»: «Вважається, що слово «протестантизм» позначає протест проти Католицької Церкви. Проте є інші погляди. Це слово пов'язують також із боротьбою за доступну всім Біблію та зводять до латинського словосполучення *pro Testamentum* – «за Біблію». Ще одна гіпотеза (особливо популярна серед істориків) відносить появу цього слова до одного з німецьких рейхстагів, на якому імператор зажадав від своїх васалів-князів заборонити в їхніх князівствах реформовані Лютером церкви. На знак протесту декілька князів залишили зал засідань. Їх-то й назвали *протестантами*. Пізніше протестантами почали називати всіх прибічників Реформації, незалежно від соціального статусу, національності, майнового стану чи культурного рівня» [2, с. 378]. Звісно, серйозні академічні дослідники мають критично поставитися до наведеної цитати через недостатній авторитет джерела, бо «Енциклопедія для дітей» – це скоріше спрощене науково-популярне інформаційне видання, ніж серйозне академічне видання на кшталт будь-якого професійного довідника з релігієзнавства. Але тут можна вказати на можливість впливу «Енциклопедії для дітей» на формування уявлень про протестантизм серед дітей або будь-яких інших її читачів. Окрім того, авторами енциклопедії виступили професійні дослідники. Авторами статті про протестантизм, зокрема, є М. Нолл, американський історик релігії, автор статті «*Protestantism: A Very Short Introduction*» [7], і В. Солодовніков, російський історик-медієвіст і релігійний діяч-баптист, автор посібника «Протестантизм» [3].

Також треба зауважити, що «Енциклопедія для дітей» – це той рідкісний випадок, коли в одному абзаці наукової літератури згадуються всі три версії походження слова «протестантизм». Нам невідомі наукові праці, в яких спеціально та докладно розглядалися б усі три версії. Більше того, під час викладення історії походження протестантизму зазвичай у наукових працях вказується лише одна версія – версія, пов'язана із Шпаєрською протестацією 1529 р.

Стосовно етимології саме слова «протестантизм» досліджень майже немає, а ті, що є, насправді присвячені не етимології слова «протестантизм», а походженню протестантизму як ідеологічного/релігійного руху в Європі XVI ст. Наприклад, 1899 р. вийшла книжка преподобника Вільяма Генрі Кавани «*The Word Protestant in Literature, History and Legislation and Its Introduction into the American Church*», яка складається з п'яти розділів. Лише в першому розділі В. Кавана вивчає семантику та потроху етимологію слова «протестант»; в останніх чотирьох розділах він зосереджується на викладенні причин появи протестантизму як окремої християнської конфесії та його розповсюдження в Німеччині, Англії та Сполучених Штатах Америки. В. Кавана дає ясно зрозуміти, що він цілковито на боці версії, пов'язаної зі Шпаєрською протестацією 1529 р. При цьо-

му, однак, він показує, що слово «протестант» є похідним від латинського слова *protestation*, вихідним значенням якого є «свідчення», тобто «підтвердження (чогось)» або «посвідчення (чогось)», проте не «протест» у значенні «заперечення» чи «заява (про незгоду з чимось)» [6, р. 1–10]. Більше того, В. Кавана знаходить еквіваленти *protestatio* в давньоєврейських і грецьких версіях Біблії, у котрих під «свідцтвом» насправді розумілося «божіння» [6, р. 1]. На користь цього В. Кавана наводить цілу низку цитат, проте цим уся етимологія слова «протестант» обмежується, він не намагається прослідкувати за всім ланцюжком трансформацій слова *protestation* у слово *protestant*.

У книжці британського історичного теолога Алістера Макграта «Небезпечна ідея християнства» є спеціальний параграф, названий «Винайдення слова *протестантизм*». І ось що там написано: «Схоже, що використання слова «протестантизм» як (не надто чіткого) позначення цієї нової форми християнства ми завдячуємо історичній випадковості. Витоки цього слова слід шукати в едикті Вормського рейхстагу (1521 р.), який проголосив Мартіна Лютера небезпечним еретиком і загрозою для безпеки Священної Римської Імперії. Усім його прибічникам загрозувало суворе покарання. На думку багатьох німецьких князів, які дедалі прихильніше ставилися до Лютерової вимоги реформ, це був небажаний крок. Один із них – курфюрст Саксонії Фрідріх III Мудрий – організував викрадення Лютера й надав йому притулок у замку Вартбург, де Лютер почав свою велику працю з перекладу Біблії німецькою. Унаслідок такої ворожості з боку багатьох німецьких правителів, імператор Карл V змінив свою політику й пом'якшив Вормський едикт. 1526 року Шпеєрський рейхстаг ухвалив, що застосування суворих заходів проти Лютера, передбачених Вормським едиктом, віддавалося на розсуд німецьким князям. Наслідком (хоч і явно не наміром) такого рішення став фактичний дозвіл на поширення та зміцнення реформаторських поглядів і планів Лютера в багатьох регіонах Німеччини» [1, с. 14–15]. Але «у березні 1529 року посліхом скликали другий Шпеєрський рейхстаг. Його головною метою було створити якомога швидше єдиний фронт проти нової загрози зі Сходу (ідеться про ісламське завоювання Європи турками (*прим. моя.* – К. Р.)). Але безкомпромісні правителі побачили в цій події гарну нагоду здолати іншу, меншу загрозу у своєму найближчому сусідстві. Спокусливо було проголосити, що дедалі впливовіші в Німеччині реформаторські рухи несуть із собою загрозу дестабілізації та релігійної анархії. У цьому рейхстазі брало участь більше католиків, ніж 1526 р., і це давало їм таку сприятливу нагоду, якою вони просто не могли не скористатися. Вони домоглися ухвалення резолюції, яка вимагала жорсткого впровадження Вормського едикту в усій імперії. Це був вправний тактичний крок із численними й важливими стратегічними наслідками. Ідея полягала в тому, щоб одночасно подолати двох ворогів Католицької церкви: іслам і Реформацію. Глибоко обурені, але неспроможні нічого змінити, шість німецьких князів і чотирнадцять представників імперських міст подали формальний протест проти цього неочікуваного й радикального скорочення релігійних свобод. Унаслідок цього їх самих і представлений ними рух негайно назвали «протестувальниками» (лат. *protestantes*)» [1, с. 16]. Почасти А. Макґрат правий, коли зазначає, що спочатку з'явилося слово «протестант», але на ділі все було геть складніше.

Треба із самого початку вказати на той факт, що слово *protestant* виникло раніше, ніж слово *protestantism*: пер-

ше слово виникло приблизно в 1539 р., друге – в 1649 р. Усе розпочалося з “*Protestation vor Churfürsten, Fürsten und Ständen öffentlich verlesen und zu den Acten des Reichs überantwort*” («Заява перед курфюрстами, князями й іншими станами, відкрито викладена та до уваги Рейха представлена») від 19 квітня 1529 р., заяви, яку подали шість німецьких князів (включаючи курфюрста Саксонії) і представники чотирнадцяти вільних міст Священної Римської Імперії на рейхстазі в Шпаєрі проти рішення більшості членів рейхстагу відновити дію Вормського едикту від 25 травня 1521 р., який оголосив Мартіна Лютера та його послідовників і прибічників еретиками. В “*Protestation*” було зафіксовано таке: “*So protestieren und bezeugen wir hiermit öffentlich vor Gott*” (cit. ex: [10]) («Таким чином, ми заявляємо та свідчимо відкрито перед Богом»), в якому було використано дієслово *protestieren*, похідним від якого став прикметник *protestierend* [10], який спочатку використовувався для позначення князів (а також їхніх підданців) і представників вільних міст (а також мешканців цих міст), а згодом – усіх лютеран (разом із вигаданим у 1520 р. Йоганом Екком словом «лютеранин»), до того ж, скоріше за все, у принизливому (образливому, зневажливому, ганебному) значенні, тому що для самих «протестантів»/«лютеран» найбільш прийнятними були позначення «євангелічні християни» та просто «християни», бо вони вважали себе справжніми послідовниками Ісуса Христа (на відміну від римських католиків). Тут важливо наголосити на тому, що сьогодні трапляються випадки, коли деякі протестанти вважають саме слово «протестант» образливим. Наприклад, американський теолог Ненсі Бредфорд повідомляє таке: «Саме слово «протестантизм» великає когнітивний дисонанс серед багатьох протестантів у всьому світі, котрі часто вважають за краще описувати себе іншими словами. Наприклад, в іспаномовному світі християни всього конфесійного та деномінаційного спектра, які не відносять себе ані до римських католиків, ані до православних, не називають себе «протестантами», але називають себе *evangélicos* і *evangélicas* (що не обов’язково означає *evangelical* в англійському значенні)» [5, р. 111].

Німецьке слово *protestierend* було передане посткласичною латинською мовою у вигляді прикметника *protestans*, завдяки чому з’явилася можливість його передавання французькою мовою у вигляді *protestant* приблизно 1539 р. [10]. Саме французьке слово *protestant* здобуло найбільшу популярність і найбільше поширення в Європі. 1539 р. слово *protestant* з’явилося в англійській мові; 1574 р. – в італійській мові (у вигляді *protestante*), 1581 р. – у нідерландській мові; наприкінці XVI – на початку XVII ст. воно дісталося німецької мови (спочатку долішньонімецької мови як *prt stante*, а потім усіх інших діалектів німецької мови як *Protestant*); із 1606 р. воно вже використовувалося на рівних зі словом «лютеранин», хоча все одно найпоширенішим у німецькій мові було позначення *protestierend* [10].

Варто зауважити, що найбільшого розширення свого семантичного поля слово *Protestant* набуло в Англії XVI – XVII ст. Спочатку за допомогою слова *Protestant* позначали лише німецьких князів і представників вільних міст, які підписали Шпаєрську протестацію 1529 р., проте десь із 1551 р. *Protestant* протиставляється *Papist* – «папісту» [10], тобто прихильнику Папи Римського та римського католицького християнства. Почало утворюватися уявлення про те, що протестант – це противник папіста, римського католика, а не той, хто підтримує Шпаєрську протестацію 1529 р. Тут треба виходити з того, що Шпаєрська протестація 1529 р. від початку не була документом, спрямованим проти Папи Римського та його рішень, а скоріше була спрямована проти Вормського едикту 1521 р., указу, оприлюдненого імператором Священної Римської Імперії Карлом V, тобто проти імператора. Насправді Шпаєрська протестація – це момент політичного супротиву імператору (і його прибічникам) його опонентів, але не момент релігійного супротиву Мартіна Лютера (і його прихильників) Папі Римському (і всій Римській Католицькій Церкві).

Правду кажучи, протиставлення протестанта папісту призвело до того, що в першій половині XVII ст. в англійській мові до значень слова *protest* («привселюдна заява», «свідчення», «заклик у свідки») додалося нове значення – «привселюдний виступ проти» [11], тобто саме те значення слова «протест», у якому ми зараз використовуємо це слово.

Крім того, саме протиставлення протестанта папісту призвело до того, що в першій половині XVII ст. в англійській мові виникло слово *Protestantism*. Ось цитата з *Eikonoklastes* («Іконоборець»), написаного Джоном Мілтоном у 1649 р.: “*In the setting of Protestantism, thir [Papists'] aid was both unseemly and suspicious*” («В осадженні протестантизму їхня [папістів] допомога була непристойною та підозрілою») (cit. ex: [10]). Можна припустити, що слово *Protestantism* було вигадане англійським поетом, політичним діячем і мислителем Джоном Мілтоном в 1649 р. як протиставлення протестантизму папізму, тобто Римській Католицькій Церкві. Можливо також, що насправді за протестантизмом Дж. Мілтона приховується не просто певний християнський рух, а англіканство; тоді тут ідеться про протиставлення Англіканської церкви Римській Католицькій Церкві, національної церкви – всесвітній.

Виходячи зі сказаного вище, можна висунути обережний здогад, який поки що не може претендувати на статус абсолютної істини: через те що в першій половині XVII ст. англійське слово *protest* уже могло набути значення «виступ проти (чогось або когось)», у такому значенні воно могло вплинути на формування слова *Protestantism*, тобто від самого початку слово *Protestantism* уводилося для позначення християнського руху, який виступив (із протестом) проти Римської Католицької Церкви. Якщо прийняти це, то виходить, що версія того, що слово «протестантизм» є похідним від слова «протест» і що саме слово «протест» – це протест проти римського католицизму чи Папи Римського, правильна, у той час коли версія, пов’язана із Шпаєрською протестацією 1529 р. – це насправді версія походження слова «протестант», а не слова «протестантизм». У такому разі належить узяти до уваги, що версія походження слова «протестант» має опосередковане відношення до версії походження слова «протестантизм». Слово «протестант», яке від початку позначало того, хто підтримує Шпаєрську протестацію 1529 р., в англійському середовищі почало позначати того, хто протистоїть папісту, прибічнику Папи Римського, що спричинило зміщення в значенні слова «протест» від «привселюдної заяви» до «привселюдного виступу проти» й до появи слова «протестантизм», за допомогою якого почали позначати християнський рух, який виступив проти Римської Католицької Церкви.

Отже, зазначене вказує на те, що народна етимологія слова «протестантизм» (протестантизм як протест проти римського католицизму та Папи Римського) може виявитися правильною, тоді як версія походження слова «протестантизм» від Шпаєрської протестації 1529 р. – це лише версія походження слова «протестант». Так чи інакше, але обидві версії мають своє коріння в XVI та XVII ст.

На зламі двох століть, XX та XXI, виникла третя версія походження слова «протестантизм», яка здобула свою популярність завдяки Інтернету. Згідно із цією версією, слово «протестантизм» походить від словосполучення латиною *pro Testamentum* (дослівно «за Заповіт», «за Святе Письмо», «за Біблію»). Здебільшого цієї версії дотримуються деякі протестантські церкви, наприклад, баптисти [4], пресвітеріани [8] чи мережеві євангелічні конгрегаціоналісти [9]. Скоріше за все, ця версія виникла в середовищі так званого «неопротестантизму», тобто в групах, які виникли в межах протестантського руху (наприклад, баптисти, п’ятидесятники чи пресвітеріани), а не як наслідок Реформації (наприклад, лютерани, цвінгліани, анабаптисти чи кальвіністи).

Тут може постати таке запитання: «Чому неопротестантам знадобилося переоосмислити етимологію та семантику слова «протестантизм»?» Відповідь може бути гіпотетично такою: після Шпаєрської протестації 1529 р. всіх прихильників Реформації почали образливо та принизливо назива-

ти «протестантами» нарівні з образливим і принизливим «лютерани», хоча самі протестанти віддавали перевагу «християнам» або «євангелічним християнам». При цьому треба зважати на той факт, що слова «протестантизм» і «протест» для позначення певного релігійного й ідеологічного руху, який виник у XVI ст., міцно засіли в головах непротестантів і дослідників. Можливо, саме це змусило деяких неопротестантів спробувати переосмислити слова «протестантизм» і «протест», запропонувавши нову етимологію, виходячи з того спільного, що є між усіма протестантськими групами (рух за доступ до біблійних текстів). Тим більше, що саме слово *protestatio* дозволяє це зробити (слово *protestatio* («свідчення») має спільний корінь зі словом *testamentum* («заповіт»)).

Але прийняття цієї етимології протестантизму може мати певні наслідки: така етимологія дозволяє кваліфікувати будь-яку християнську групу, що виступає за доступну всім Біблію, як протестантську. Так, наприклад, протестантами можна вважати християн, які боролися за Біблію, доступну англійською та чеською мовами, ще до Реформації, – Джона Вікліфа (1330–1384 рр.) і Яна Гуса (1369–1415 рр.), які зазвичай вважаються попередниками Мартина Лютера, Реформації та протестантського руху. Більше того, протестантськими церквами можна вважати православні церкви, які перекладали Біблію на національні мови (наприклад, Синодальний переклад Святого Письма), і католицьку церкву, яка переклала Біблію на латину, *lingua franca* середньовічної Європи (Вульгата). Тут узагалі можна дійти до абсурду, визнавши, що єгипетські еллінізовані юдеї, які відомі як «сімдесят тлумачів» і які жили в останні століття до Різдва Христового (тут ідеться про Септуагінту, переклад Старого Заповіту з давньоєврейської мови на давньогрецьку мову), були також протестантами, бо вони теж хотіли зробити доступною Біблію, тільки для тих, хто не знав давньоєврейської мови. Як бачимо, запропонована неопротестантами версія походження слова «протестантизм» має потенціал до розмивання чітких меж між протестантськими й іншими конфесіями на рівні позначення та класифікації.

Висновки. Критичний огляд версій походження слова «протестантизм» показує таке.

1. Вірогідно, що версія, яка пов'язує етимологію слова «протестантизм» зі Шпаєрською протестацією 1529 р., – це насправді версія походження слова «протестант»; німецький прикметник *protestierend* був переданий посткласичною латиною як *protestans*, завдяки чому приблизно в 1539 р. з'явилося французьке слово *protestant*.

2. Можливо, слово «протестант» опосередковано вплинуло на винайдення Джоном Мілтоном слова «протестантизм» у 1649 р.: слово «протестант», яке від початку позначало лише того, хто підтримував Шпаєрську протестацію 1529 р., в англійському середовищі отримало додаткове значення («той, хто протистоїть папісту, прихильнику Папи Римського»), що призвело до зміщення в значенні слова «протест» від «привселюдної заяви» до «привселюдного виступу проти». Наслідком такого зміщення стало створення слова «протестантизм» на позначення християнського руху, що виступає проти Римської Католицької Церкви.

3. На зламі XX та XXI ст. виникла третя версія походження слова «протестантизм», яка здобула свою популярність завдяки Інтернету. Згідно із цією версією, слово «протестантизм» походить від словосполучення латинською *pro Testamentum* (дослівно «за Заповіт», «за Святе Письмо», «за Біблію»). Можливо, ця версія була вигадана неопротестантами (баптистами, пресвітеріанами, мережевими євангелічними конгрегаціоналістами), щоб зняти негативну (пейоративну) конотацію слова «протестантизм».

Література

1. Макґрат А. Небезпечна ідея християнства. Протестантська революція: історія від шістнадцятого до двадцятого першого століття / А. Макґрат; пер. з англ. О. Панича. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. – 664 с.

2. Протестантизм / М. Нолл, В. Солодовников, Т. Томаєва // *Енциклопедія для дітей*. – Т. 6. Релігії мира. – Ч. 2. Релігії Китаю та Японії. Християнство. Ислам. Духовные искания человечества в конце XIX–XX вв. Религия и мир. – М.: Аванта+, 2001. – С. 375–330.

3. Солодовников В. Протестантизм: теоретический курс / В. Солодовников. – М.: МЭГУ, 1993. – 111 с.

4. Что такое протестантизм? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://krufbaptist.ru/istoria/chto-takoe-protestantizm>.

5. Bedford N. Protestantism in Migration: Ecclesia Semper Migranda / N. Bedford // *Theology of Migration in the Abrahamic Religions* / ed. E. Padilla, P. Phan. – New York: Palgrave Macmillan, 2014. – P. 111–131. – (Christianities of the World).

6. Cavanagh W. The Word Protestant in Literature, History, and Legislation, and Its Introduction into the American Church / W. Cavanagh. – Philadelphia: G. W. Jacobs, 1899. – 190 p.

7. Noll M. Protestantism: A Very Short Introduction / Mark Noll. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – 144 p.

8. Sparkman W. What does being a Protestant mean to you? / W. Sparkman [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.puritanboard.com/showthread.php/57062-What-does-being-a-Protestant-mean-to-you>.

9. The Buck Stops Here [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://networkchurch.cc/buckstops.htm>.

10. The Oxford English Dictionary (Second Edition) [Електронний ресурс]. – Kettering: Oxford University Press, 2009. – Електронний оптичний диск (CD ROM).

Анотація

Райхерт К. В. Винайдення слова «протестантизм». Версії. – Стаття.

Є три версії походження слова «протестантизм». Перша версія пов'язує етимологію слова «протестантизм» зі Шпаєрською протестацією 1529 р., хоча насправді ця версія є версією походження слова «протестант»: німецький прикметник *protestierend* був переданий посткласичною латиною як *protestans*, завдяки чому приблизно в 1539 р. з'явилося французьке слово *protestant*. На ділі слово «протестантизм» було вигадано в 1649 р. Джоном Мілтоном для позначення християнського руху, який виступав проти папізму, римського католицизму та Папи Римського (це друга версія). На зламі XX та XXI ст. виникла третя версія походження слова «протестантизм», яка здобула свою популярність завдяки Інтернету. Згідно із цією версією, слово «протестантизм» походить від словосполучення латинською *pro Testamentum* (дослівно «за Заповіт», «за Святе Письмо», «за Біблію»). Можливо, що ця версія була вигадана неопротестантами (баптистами, пресвітеріанами, мережевими євангелічними конгрегаціоналістами), щоб зняти негативну (пейоративну) конотацію слова «протестантизм».

Ключові слова: Біблія, етимологія, католицизм, протестантизм, християнство.

Аннотація

Райхерт К. В. Изобретение слова «протестантизм». Версии. – Статья.

Существует три версии происхождения слова «протестантизм». Первая версия связывает этимологию слова «протестантизм» со Шпаєрской протестацией 1529 г., хотя в действительности эта версия – это версия происхождения слова «протестант»: немецкое прилагательное *protestierend* было передано на постклассическом латинском языке как *protestans*, благодаря чему приблизительно в 1539 г. появилось французское слово *protestant*. На самом деле слово «протестантизм» было изобретено в 1649 г. Джоном Мильтоном для обозначения христианского движения, выступавшего против папизма, римо-католицизма и Папы Римского (это вторая версия). На рубеже XX и XXI вв. появилась третья версия слова «протестантизм», которая приобрела популярность благодаря Интернету. Согласно этой версии, слово «протестантизм» происходит от словосочетания на латинском языке *pro Testamentum* – буквально «за Завет», «за Священное Писание», «за Библию». Возможно, что эта версия была выдвинута неопротестантами (баптистами, пресвитериянами, сетевыми евангелическими конгрегационалистами),

чтобы снять негативную (пейоративную) коннотацию слова «протестантизм».

Ключевые слова: Библия, католицизм, протестантизм, христианство, этимология.

Summary

Rayherl K. W. The coinage of “Protestantism”. The versions. – Article.

The study surveys three versions of the coinage of “Protestantism”. The first version connects the etymology of “Protestantism” with Protestation at Speyer (1529) but this version rather explains the etymology of “Protestant”: German adjective *protestierend* was transformed into the Latin *protestans*

and then into the French *protestant* in 1539. The second version deals with the etymology of “Protestantism” in fact: in 1649 John Milton coined “Protestantism” as a designation of the Christian movement against popery, (Roman) Catholicism and Roman Pontiff. The third version was originated in midst of the Neo-protestants (Baptism, Presbyterian Church, and Net Evangelical Congregationalism) at the turn of the 20th century: “Protestantism” is originated from *pro Testamentum*, that is, “for the Testament”, “for Holy Scripture”, “for Bible”. It may well be that the Neo-protestants invented this version to eliminate the negative (pejorative) connotation of “Protestantism”.

Key words: Bible, Catholicism, Christianity, etymology, Protestantism.